

ТИПОЛОГІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ ПРЕДИКАЦІЇ

У статті з'ясовується лінгвістичний статус категорії предикації в науковій парадигмі. Зроблено висновок про те, що з предикацією пов'язані найважливіші характеристики речення — здатність виражати окрему завершену думку, бути головним засобом її формування, репрезентації та повідомлення.

Ключові слова: предикація, предикативність, теорія, категорія, мова, мовлення.

Поняття синтаксичної категорії, яким широко послуговуються вчені як загальновідомим конструктом, на перший погляд, не має спеціальних окреслень, однак у практиці вживання відзначається продуктивністю, а разом з тим неоднорідністю трактування. У цьому аспекті питання про виділення і характер синтаксичних категорій належить до найскладніших, не розв'язаних і дотепер питань синтаксичної теорії. Його складність, на думку І. Вихованця, полягає передусім у тому, що синтаксичні категорії, по-перше, відбивають сутність різних аспектів синтаксичних одиниць, по-друге, стосуються різних аспектів цих одиниць і, по-третє, перебувають у взаємодії та взаємних нашаруваннях¹.

Термін «синтаксична категорія» має два основних значення: 1) це певна ознака, яку покладено в основу поділу великої сукупності однорідних синтаксичних одиниць на обмежену кількість категорійних класів, яким притаманне те саме значення вирізної ознаки²; 2) це система протиставлених один одному рядів синтаксичних одиниць із синтаксичними значеннями, що об'єднуються в єдине, загальне значення³.

В українській мові, як і в інших мовах, синтаксичні одиниці мають розгалужену систему синтаксичних категорій, які виявляються на ґрунті синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень між конститутивними елементами речення. «Побудова моделей синтаксичних категорій з урахуванням їхнього розподілу на реченнєві категорії семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні і комунікативні дає змогу доказовіше розв'язати низку дискусійних питань синтаксису української мови, зокрема проблему класифікації речень, їхньої елементарності/неелементарності, синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, функціональних типів синтаксичних одиниць, взаємозв'язків

¹ Вихованець І. Р. Категорія напівпредикативності // Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту. — Кіровоград, 2000. — Вип. 23. — С. 126–127.

² Вихованець І. Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності // Укр. мова. — 2002. — № 1. — С. 25.

³ Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: Монографія. — 2-е вид., перероб. — Луцьк, 2004. — С. 74.

речення-висловлення й тексту»⁴. Сучасні дослідження синтаксичних категорій речення засвідчують потребу в перекласифікації окремих із них та (нерідко) їхнього термінологічного впорядкування. До таких категорій належать суміжні певною мірою категорії предикативності, предикації та предикатності, кожна з яких, відповідно до своєї спеціалізації, якраз і стосується одного із зазначених аспектів речення.

Так, предикація, будучи динамічною основою мовленнєвої діяльності та мовних процесів, відбиває своєрідність поверхневої репрезентації глибинних пропозиційних структур. Із нею пов'язані найважливіші характеристики речення — здатність виражати відносно закінчену думку, бути головним засобом її формування, репрезентації та повідомлення, тому вивчення предикації передбачає узагальнення і в певному обсязі переосмислення із сучасних позицій всього того, що стало надбанням тривалої традиції дослідження синтаксичних категорій.

1. Вчення про предикацію в античній філософії та середньовічній схоластиці. Речення як головна граматична форма вираження та повідомлення думки в процесі спілкування спочатку слугувало підґрунтям для логічного аналізу судження як форми мислення. Тому вже в античній граматиці теорія речення й теорія судження перетиналися, а деколи й ототожнювалися, причому термін «речення» (*propositio*, *proposition*, пор. нім. *Satz*) тривалий час уживали на позначення як судження, так і форми його мовного вираження⁵.

Окремі фрагменти предикатоцентричної теорії представлено вже в працях Арістотеля, який класифікував предикати за логічним принципом, опрацювавши десятикомпонентну систему універсальних категорій: Сутність (Субстанція), Кількість, Якість, Відношення (Релятивність), Місце (Де?), Час (Коли?), Положення, Стан, Дія, Страждання, що стали основою структурних схем речення. Сучасні вчені зазначають, що «вже сам перелік цих категорій, по суті, пов'язаний з мовою і багатий на відношення предикації: ім'я є здебільшого підмет, решта — головним чином присудок або означення у складі деяких можливих висловлень»⁶. Платон виділив клас іменників і клас дієслів, урахувавши, що перші називають речі й можуть функціонувати в реченні як суб'єкт, а другі стверджують дещо про речі, позначені суб'єктом⁷. Уже в ті далекі часи Стагіріт стверджував, що «дієслово завжди є знаком для сказаного про нього, наприклад, про те, що міститься в підметі»⁸.

Пізніше предикацію трактували не стільки як акт мислення, скільки як його результат у вигляді п'яти класів предикатів — «предикаблій» (Порфірій). Стоїки (головою філософської школи був Хрісіп) розглядали речення «як повне самодостатнє висловлення». Вони опрацьовували також різні класифікації речень-суджень, беручи до уваги відмінності між предикатами. Поділ суджень ґрунтувався на класифікації речень за характером їх дієслівного предиката як найсуттєвішого складника, що утворює речення⁹. Стоїки ввели наукове поняття «лектон», яке з сучасного погляду можна кваліфікувати як «пропозиційний кон-

⁴ Там же. — С. 7.

⁵ Див.: *Виноградов В. В.* Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения (на материале русского языка) // *Вопр. языкознания.* — 1954. — № 1. — С. 4.

⁶ *Степанов Ю. С.* В трёхмерном пространстве языка: Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства. — М., 1985. — С. 34.

⁷ Цит. за: *Лайонз Дж.* Введение в теоретическую лингвистику / Пер. с англ.; под ред. и с предисл. В. А. Звегинцева. — М., 1978. — С. 29, 354.

⁸ Аристотель. Сочинения : В 4 т. — М., 1978. — Т. 2. — С. 94.

⁹ Див.: *Загнітко А. П.* Теоретична граматики української мови : Синтаксис. — Донецьк, 2001. — С. 104.

цепт», «пропозиційне поняття», «складне поняття», що відповідає змісту пропозиції на протилежності простим поняттям-словам. На переконання філософів, «лектон» (як і пропозиція) не є істиною чи неправдою і може відповідати як першому поняттю, так і другому, залежно від свого відношення до дійсності. У середньовічній схоластичній логіці було сформовано поняття предикації як акту пізнання (*apprehensio complex*, або *complexio* — «приєднання, складання») на протилежності поняттю предикації як акту споглядання речі (*apprehensio simplex*). «Приєднане» відбиває те, що в зовнішньому світі може поєднуватися і не може бути представлене простим поняттям. Результат акту предикації характеризували як «внутрішнє слово», «слово серця» (*verbum mentale, verbum cordis*). Середньовічні логіки детально розробили види предикації (деномінативна, пряма, сутнісна, формальна, природна та ін.), проте предикацію загалом кваліфікували як ствердження або заперечення ознаки (предиката) щодо субстанції (суб'єкта), за формулою «S є P»¹⁰.

Після тривалої перерви традиції вчення схоластів продовжили Ч. Пірс та Б. Рассел. За Расселом, «речі» позначаються певними словами, а «факти», або «події», виражає певна мовна форма — пропозиція, тобто предикація. Почався новий період у відносинах логіки з лінгвістикою, яка ставилася з посиленою увагою до змісту речення.

2. Логіко-граматичний підхід до поняття предикації. Логічний напрям мовознавстві — це сукупність течій та окремих концепцій, які вивчають мову в її відношенні до мислення й знання¹¹. Зокрема, прибічники цього напрямку визначають граматичні категорії функціонально, з опертям на універсальні категорії логіки: слово — поняття (концепт); частина мови — виконує логічну функцію; просте речення — судження; складне речення — умовивід (праці М. Греча, Ф. Буслаєва, М. Осадци, О. Огоновського, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера, І. Вагилевича, Г. Шашкевича, Б. Кулика, А. Медушевського та ін.). Так, у XVII–XVIII ст. виникла універсальна схема речення та його членів, що її тривалий час залучали для аналізу речень усіх мов світу. Абстрагуючись від граматичної структури, у кожному реченні (нерідко — навіть у безособовому чи безсуб'єктному) шляхом логічних, смислових операцій виділяли *суб'єкт* (підмет), тобто те, *про що* йдеться, та *предикат* (присудок), тобто те, *що саме повідомляють* про предмет мовлення. Пізніше почали розрізняти *об'єкти* (додатки) — назви інших, крім підмета, предметів й *атрибути* (означення). Згодом як члени речення з атрибутивних (означальних) та почасти об'єктних слів виокремили *обставини* зі значенням часу, умови, мети, причини, способу дії та допусту. Отже, за панування логічного підходу до аналізу речення завдання синтаксису простого речення полягало в тому, щоб у реченні будь-якої граматичної побудови та будь-якої мови відшукати компоненти з функціями логічного S і логічного P (головні члени речення), а в разі поширення речення — також його другорядні члени: додаток, означення й обставину. Таким чином, на думку Ф. Буслаєва, потрібно відрізнити логічний склад речення від його граматичного складу: «У логічному відношенні другорядні члени разом з головними становлять логічний підмет і логічний присудок. /.../ Щодо граматичного розбору, то в ньому чітко відділяються члени другорядні від членів головних»¹², хоч і в одно-

¹⁰ Языкознание // Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева.— 2-е изд.— М., 1998.— С. 393–394.

¹¹ Там же.— С. 273.

¹² Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка.— М., 1959.— С. 259.

му лінійному ряді реченневих словоформ. «За цих умов характерні ознаки окремих типів речення, своєрідність їхньої структури в тій або іншій національній мові, історичні зміни у складі речення, особливості у формах і способах вираження окремих членів, властиві окремим мовам та групам мов, — усе це цілком ігнорувалося, або посувалося на задній план»¹³. За норму та зразок учені обирали ідеальний «повний» тип речення, найбільш наближений за своєю структурою до схеми судження (суб'єкт, зв'язка, предикат); натомість модальні (наприклад, питальні, спонукальні) та емоційні типи речень зводилися до одного знаменника речення-судження¹⁴. Усі «відхилення» від цього типу пояснювали «скороченнями», «злиттям» та пропусками незалежно від конституції¹⁵. Таким чином, логіка узагальнювала усе розмаїття типів речення, суттєво відмінних у різних мовах світу, до кількох загальнолодських схем. Сучасні логіки та лінгвісти логіко-семантичної орієнтації, які підтримують традицію, вживають поняття предикації (інколи без залучення терміна) в широкому розумінні, охоплюючи багатомірні предикативні відношення (В. Панфілов, О. Кривонос та ін.), або у вузькому розумінні як відношення характеристизації (А. Арно, К. Ласло, Ш. Баллі, Н. Арутюнова, Ю. Апресян та ін.).

3. Учення О. Потебні про предикацію. У 70–80 рр. XIX ст. виникла ідея про необхідність розмежування граматики й логіки, учення про речення й теорії судження. Зокрема, на зовсім іншому ґрунті та в іншому загальнолінгвістичному контексті побудував учення про речення видатний опонент логістів — О. Потебня. Цінність його праць у галузі вивчення історичного синтаксису полягає в тому, що, вважаючи слов'янський (ширше — індоєвропейський) тип дієслівного речення з називним відмінком іменника на позначення суб'єкта головним, він вказав на взаємодію цього дієслівного типу речення з іменним та окреслив етапи видозмін складеного зв'язково-іменного присудка¹⁶, як-от: *NN князював у Києві та NN був князь у Києві або князем у Києві*. Саме з ім'ям О. Потебні пов'язана ідея історичної мінливості мовної форми речення, ідея розвитку його типів. Після праці О. Потебні «Из записок по русской грамматике» стало зрозуміло, що «змішування речення та основних конструктивних ознак судження спричиняє логічну уніформацію всіх типів речення, заважає побачити в реченні його національно-мовну специфіку, його життєві експресивні, суб'єктивно-мовленнєві фарби та граматичну своєрідність»¹⁷. Попри те, визначаючи акт думки в діяльнісному аспекті, учений усе ж доводив, що будь-яка думка двочленна, вона складається з пояснюваного та пояснювального, тобто з суб'єкта й предиката. За О. Потебнею, аперцепція як «перший акт мислення в прямому значенні» характерна для творення будь-якого речення, властивого як дитині в онтогенезі мовлення, так і первісній людині, — «перше слово є вже речення». Далі він зазначав: «Для первісної людини вся мова складалась із речення, з вираженим у слові од-

¹³ *Виноградов В. В.* Знач. праця. — С. 5.

¹⁴ *Востоков А. Х.* Русская грамматика. — 2-е изд. — СПб., 1835. — 408 с.

¹⁵ *Осадца М.* Грамматика русского языка. — 3-е изд. — Л., 1876. — С. 216–218; *Залозний П.* Коротка граматики української мови : Синтаксис. — 2-е вид. — Прилука, 1917. — Ч. 2. — С. 41–48; *Сімович В.* Практична граматики української мови. — Рапгат, 1918. — С. 432–453; *Мурський В.* Коротка граматики української мови для шкіл та самонавчання : Етимологія. Синтаксис. — 3-е вид. — Одеса, 1918. — С. 76; *Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф.* Грамматика української (руської) мови. — 4-е вид. — Л., 1928. — С. 124–128.

¹⁶ *Загітко А. П.* Внутрішньореченнева предикатність і предикативність іменників в інтерпретації О. О. Потебні // О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури : Зб. наук. пр. — К., 2004. — С. 283.

¹⁷ *Виноградов В. В.* Знач. праця. — С. 6.

ним тільки присудком»¹⁸. При цьому вчений підкреслював, що речення — не те, «що позначає ця назва у формальних мовах, а психологічне (не логічне) судження за допомогою слова»¹⁹. Наближення до відповіді на питання про закономірності еволюції граматичного ладу мови, видозміну реченнєвої структури та напрямів її перебудови О. Потебня вбачав у розкритті змісту понять «предикативність», «предикація» та «предикатність». Усі лінгвістичні одиниці вчений розглядав як втілення мисленнєвої діяльності, виявляючи універсальні механізми, актуальні для будь-яких аспектів реального життя слова, говорячи про «зв'язування двох одиниць думки: пояснюваного (психологічний суб'єкт) і пояснювального (психологічний предикат)»²⁰. Разом з тим О. Потебня розглядав речення як граматичну побудову, яку структурують граматичні форми, що «з моменту появи й усі наступні періоди мови є значенням, а не звуком»²¹. Звідси походять граматичні розряди (категорії) — частини мови, що формують члени речення: «якщо їх немає, то немає і нашого речення»²². У цьому аспекті головне в реченні — це предикативний зв'язок — «граматична форма особового дієслова»²³. Визначення підмета й присудка, на думку лінгвіста, «може бути задовільним тільки в тому разі, якщо буде разом з тим і визначення частин мови, функції яких — бути підметом чи присудком»²⁴. Підмет і присудок — співвідносні поняття, оскільки «хід людської думки складається з парних поштовхів: пояснюваного й пояснювального»²⁵. Отже, граматичну структуру речення, за О. Потебню, неможливо зрозуміти без взаємозумовлених частин мови та членів речення — як головних, так і другорядних, виділених граматично, з урахуванням як значення, так і синтаксичного вживання. «Зрівнявши присудок з дієсловом, Потебня тим самим став на шлях зближення, а іноді й злиття членів речення і частин мови»²⁶, тобто категорій синтаксичних і лексико-морфологічних.

Релевантною ознакою речення, на думку О. О. Потебні, є його предикативність, тобто властивість присудка поєднуватися з підметом для творення речення; головним носієм предикативності з членів речення є присудок, з частин мови — дієслово. Підмет у реченні може бути відсутнім, дієслово ж — ніколи²⁷. Крім того, учений запровадив поняття «другорядний залежний присудок», засобом вираження якого завжди є інфінітив.

«Розуміючи мову як діяльність, не можна розглядати граматичні категорії, якими є дієслово, іменник, прикметник, прислівник, як дещо незмінне, раз і назавжди виокремлене з постійних властивостей людської думки. Навпаки, навіть у відносно нетривалі періоди ці категорії істотно змінюються [...]. І взагалі в мові, не тільки говорячи *a priori* («все тече»), не може бути, а й *a posteriori* немає жодної нерухливої граматичної категорії. Проте зі зміною граматичних категорій неминуче змінюється і те ціле, у якому вони виникають і видозмінюються, тобто речення»²⁸. Дослідження еволюції речення в слов'янській та інших споріднених за походженням

¹⁸ Потебня А. А. Мысль и язык // Эстетика и поэтика. — М., 1976. — С. 143.

¹⁹ Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : В 4 т. — М., 1958. — Т. 1–2. — С. 81.

²⁰ Там же. — С. 81.

²¹ Там же. — С. 61.

²² Там же. — С. 71.

²³ Там же. — С. 116.

²⁴ Там же. — С. 74.

²⁵ Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. — Т. 3. — С. 504.

²⁶ Білодід О. І. Речення і його граматичний мінімум у синтаксичному вченні О. Потебні // Вісн. Київ. ун-ту. Сер. «Філологія». — К., 1977. — Вип. 19. — С. 44–47.

²⁷ Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. — Т. 1–2. — С. 81–84.

²⁸ Там же. — С. 82.

мовах з позиції історизму дає мовознавцеві підстави для висновку, що з наближенням до сучасності чіткіше окреслюється антитеза імені й дієслова, «намагання зосередити предикативність у дієслові за рахунок предикативності імені»²⁹, попри це «предикативність і атрибутивність імені, точніше — іменний характер речення, збільшується у напрямку до давності»³⁰.

У концепції О. Потебні частини мови виявляють свої предикативні потенції неоднаково. Саме тому вчений окреслює їх своєрідну предикативну ієрархію з урахуванням двох чинників: здатності виконувати функцію присудка (безпосередньо або через предикативну зв'язку) та здатності апозитивного (відокремленого) функціонування. За «одиночку вимірювання предикативності» О. Потебня взяв фінитне дієслово. Іменні частини мови (дієприкметник, прикметник, іменник) значно поступаються фінитному дієслову у вияві своїх предикативних потенцій: вони здатні входити до складу присудка, проте не можуть виявляти безпосереднього зв'язку з підметом, оскільки цей зв'язок завжди опосередкований предикативною зв'язкою, отже, за своїми предикативними можливостями іменні частини мови утворюють такий ряд: дієприкметник — прикметник — іменник. Відзначимо, що в сучасних синтаксичних дослідженнях учені не приділяють такого значення узгодженню, яке характеризує всю концепцію речення та його членів, представлену в граматичних працях О. Потебні. Оскільки в науковій парадигмі превалює семантичний підхід, деякі частини мови підвищили свій предикативний ранг (праці І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, Л. Кадомцевої, В. Русанівського, О. Безпояско, Є. Широкограда та ін.).

4. Психолого-граматичний підхід до вивчення предикації. Зосередившись на значенні слова і його внутрішній формі, ученим психолого-граматичного напрямку вдалося глибоко зрозуміти взаємозв'язок мови і мислення, виявити роль слова в мовленнєвій діяльності суб'єкта³¹. Так, О. Шахматов надавав перевагу комунікації на протигагу терміну «пропозиція», яку трактував як логічне поняття, що не охоплює всіх видів комунікацій, крім ствердження або заперечення чогось (судження)³². У цьому аспекті мовознавець вважав поняття «суб'єкт», «предикат», «об'єкт» психологічними; «підмет», «присудок», «додаток» — граматичними: «...визначаю психологічний суб'єкт як уявлення, панівне щодо іншого уявлення, тобто психологічного предиката»³³. Отже, за О. Шахматовим, у кожній комунікації є S і P, головний і залежний члени думки; суб'єкт комунікації — це уявлення про субстанцію; предикат виражає ознаку чи комплекс ознак. Концепція Д. Овсянико-Куликовського, учня О. Потебні, ґрунтується на понятті «думки-мовлення» та «синтаксичної форми». Він зазначає: «Процеси думки-мовлення... це синтаксичне вживання слів, перетворення граматичних форм у синтаксичні, перехід слова в синтаксичну величину загалом, у частину речення зокрема». І далі уточнює: «Уживаючи слова для здійснення думки-мовлення, ми перетворюємо їх на синтаксичні форми»³⁴. Думка-мовлення, за Д. Овсянико-Куликовським, ґрунтується на граматичному предикативності — процесі думки, за якого предикацію, що існує поза мовою, аперцептує граматична форма, унаслідок чого утворюються синтаксичні форми присудковості

²⁹ Там же.— Т. 3.— С. 5.

³⁰ Там же.— С. 276.

³¹ Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень.— К., 2008.— С. 207.

³² Шахматов А. А. Синтаксис русского языка : Учение о предложении и о словосочетаниях.— Ленинград, 1925.— Вып. 1.— С. 1.

³³ Там же.— С. 4.

³⁴ Овсянико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка.— СПб., 1912.— С. 6.

та формується граматичне речення. Отже, речення та присудок як його частина виникають унаслідок мовленнєво-мисленнєвих процесів: «Речення — це таке слово або таке впорядковане сполучення слів, що пов'язане з особливим рухом думки, названим “предикацією” (“присудковістю”))»³⁵. З огляду на формально-змістові ознаки Д. Овсянико-Куликовський визначає присудок так: «Найважливіша частина речення — це присудок, або інакше — предикат. Він і є носієм та виразником того руху думки, що його називаємо предикативність (предикація, присудковість) і без якого речення немає. ... Необхідним носієм присудковості (предикативності) є дієслово» або: «без дієслова чи, принаймні, без дієслівності немає речення»³⁶. У подібний спосіб Д. Овсянико-Куликовський трактує і підмет: «Підмет — це граматичне позначення діяча (істинного чи уявного), що створює ознаку присудка»³⁷. І хоч в ієрархії членів речення, за Д. Овсянико-Куликовським, головне місце посідає присудок (як і в концепції О. Потєбні), проте вперше виникає думка, що граматичний присудок не керує граматичним підметом і що вони «рівноправні» й «паралельні»³⁸.

Л. Щерба, беручи до уваги відмінності в граматичних способах вираження присудковості та дотримуючись засад логіко-психологічної теорії речення, визнавав однією з найсуттєвіших ознак присудковості інтонацію. Саме інтонація присудковості є, на його думку, ознакою поділу, по-перше, висловлення на дві групи — психологічний підмет і психологічний присудок (останній може мати не тільки дієслівне вираження), а по-друге, речення (або фрази, пізніше — синтагми як найпростішої синтаксичної одиниці) — на двочленне та одночленне мовленнєве судження³⁹.

Отже, у витлумаченні представників психолого-граматичного напрямку предикація — це розумовий процес приписування ознак субстанції шляхом введення присудка; діяльність у науковій, філософській та художній сферах творчості, де найповніше розкривається мовний суб'єкт.

5. Формально-граматичний підхід до поняття предикації. За формального підходу виявлення сутності предикації пов'язане з не менш дискусійною проблемою предикативності як головною граматичною ознакою простого речення. Подекуди вчені розуміють предикацію як відношення між елементами двоскладного речення, насамперед між підметом і дієсловом-присудком, фактично ототожнюючи категорії предикативності й предикації (Є. Тимченко, О. Синявський, С. Смеречинський, Л. Булаховський, А. Грищенко, Р. Будагов, О. Руднев, В. Адмоні, Г. Золотова, О. Бондарко та ін.), або як властивість речення загалом, незалежно від наявності в його складі дієслова⁴⁰. Так, до шахматовського розуміння предикативних відношень наближається визначення присудковості О. Пешковським. Щоправда, для вченого присудковість — не тільки те, що робить слово присудком. На думку О. Пешковського, без цього головного члена взагалі немає речення. Розширюючи у такий спосіб поняття присудка й водночас не відмежовуючи його від предиката («присудок інакше називається предикат, ...а сам процес вираження думки за посередництва “присудкових” слів і форм — предикуюванням або предикацією») ⁴¹, О. Пешковський ототожнює

³⁵ Там же.— С. 50.

³⁶ Там же.— С. 50–51.

³⁷ Там же.— С. 54.

³⁸ Там же.— С. 22.

³⁹ Щерба Л. В. Современный русский литературный язык // Избранные работы по русскому языку.— М., 1957.— С. 108.

⁴⁰ Грамматика русского языка : Синтаксис.— М., 1954.— Т. 2. Ч. 2.— 447 с.

⁴¹ Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении.— М., 1933.— С. 182.

речення і судження, мову й мислення. Попри це учений робить спробу встановити структурні (формально-граматичні) ознаки речення і виокремити його типові граматичні категорії. Такою структурною ознакою речення у граматиках здавна вважали особову форму дієслова. О. Синявський з цього приводу зазначав: «Предикативність (сила присудковости) властива дієслову», «виразнику дії, енергії, сили»⁴².

Необхідність лише морфологічного критерію обґрунтовує, зокрема, І. Огієнко, також вважаючи дієслово основним репрезентантом предикативності і стверджуючи, що воно — «дієва або часова прикмета підмета як головного діяча речення»⁴³. Відношення між елементами речення — суб'єктом (підметом) і предикатом (присудком) — він кваліфікував як «предикуювання»⁴⁴. Учені відзначали також приховану «предикативну силу» іменника, прикметника, дієприкметника, прислівника, інфінітива та деяких ускладнювальних конструкцій — звертання, вставних компонентів, відокремлених зворотів. «Нарощування другої предикації»⁴⁵ в головних своїх виявах репрезентують ті чи інші площини закону мовної економії, що пов'язаний із лаконічністю, стислістю. Засоби вторинної предикації поширені в будь-якому тексті й засвідчують постійну динаміку в українському синтаксисі.

У розвитку сучасних теоретичних засад розуміння специфіки синтаксичних категорій суттєву роль відіграли спостереження й узагальнення, висловлені прихильниками структурного напрямку в мовознавстві. Разом з тим розгорнене вивчення синтаксичної системи показало відсутність єдиного погляду на низку принципових питань досліджуваної проблеми. У 70–80-х роках ХХ ст. предикативність послідовно поєднують із морфологічним вираженням, а предикацію розглядають у структурно-семантичному аспекті. Сучасне тлумачення предикативності як багаторівневої синтаксичної категорії в українському мовознавстві пов'язане з концепцією про трьохаспектну структуру речення — формально-синтаксичну, семантико-синтаксичну і комунікативну (І. Вихованець, К. Городенська, В. Русанівський, І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, А. Загнітко, К. Шульжук, Л. Кадомцева та ін.). Перевага дослідження, що враховує три виміри, полягає у визнанні доцільними всіх поглядів, оскільки вони відображають три аспекти одного мовного явища — речення-висловлення.

Погоджуємося з думкою І. Вихованця про те, що синтаксичні категорії предикативності, предикації та предикатності неоднорідні за своєю природою і стосуються різних внутрішньоаспектних відмінностей⁴⁶. Учений переконливо вирішив питання про співвідношення граматичного та актуального (сміслового) членування речення. Зокрема, закріплену в сучасному мовознавстві комунікативну категорію предикативності як комплексну категорію, що складається з категорій часу, модальності й особи, потрібно перейменувати, замінивши це поняття терміном «надкатегорія реченнєвої актуалізації» та доповнивши останню ще одним складником — категорією актуального членування⁴⁷. У такому розумінні речення-висловлення в тексті — це триядерна структура, комунікативне

⁴² Синявський О. Порадник української мови (приспосований до буденного вжитку д-ром В. Сімовичем).— Харків ; Берлін ; Нью-Йорк, 1922.— С. 110, 106.

⁴³ Огієнко І. Складня української мови : Головні й пояснювальні члени речення.— Жовква, 1938.— Ч. 2.— С. 103.

⁴⁴ Там же.— С. 118–119.

⁴⁵ Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського.— К., 1951.— Т. 2.— С. 127–131.

⁴⁶ Вихованець І. Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності.— С. 31.

⁴⁷ Там же.— С. 27.

ядро якої оформлене надкатегорією актуалізації; формально-синтаксичне ядро — категорією предикативності, що вказує на взаємозв'язок (взаємозалежність) підмета і присудка у простому двоскладному реченні; семантико-синтаксичне ядро — категорією предикації, що стосується суб'єктно-предикатних відношень⁴⁸, абстрагованих від категорій модальності й часу⁴⁹. Отже, «предикативність — це граматичне втілення предикації»⁵⁰ (протилежні погляди див.: Ю. Єщенко, В. Ніколаєва, О. Жаборюк).

За комунікативно-функціонального підходу предикацію розглядають як акт членування висловлення на комунікативно значущі елементи: логічний суб'єкт ототожнюють із темою, даним, відомою інформацією, основою висловлення, підметом, а предикат — із новим, ремою, предикованою частиною, присудком. П. Фортунатов, досліджуючи природу речення та його членування, свого часу дійшов двох важливих висновків: по-перше, «граматичний аналіз граматичних речень треба відмежовувати ... від психологічного аналізу тих суджень або речень у думці, що їх виражають у мовленні граматичні речення»⁵¹; по-друге, те саме граматичне речення може виражати декілька психологічних суджень. Аналізуючи граматичне речення *NN приїхав з Москви*, у якому *NN* є підметом, а *приїхав* — присудком, П. Фортунатов зазначає, що це речення може містити як мінімум два психологічних судження: одне — *NN* (підмет) *приїхав з Москви* (присудок), а друге — *NN приїхав* (підмет), *з Москви* (присудок). Останнє судження реалізується в разі, «якщо факт приїзду *NN* уже був відомий»⁵². Якщо оцінити наведені думки із сучасних позицій (праці В. Матезіуса, І. Распопова, О. Бондарка, М. Всеволодової, А. Бельського, О. Попова, І. Кокової та ін.), то можна стверджувати, що П. Фортунатов чітко розрізняв граматичне й актуальне членування речень і виявив деякі типи співвідношень між ними.

Отже, є всі підстави стверджувати про певний паралелізм (повторюваність, наслідування) загального напряму розвитку лінгвістичних ідей щодо категорійної будови речення, у якому репрезентована як формально-синтаксична категорія предикативності, так і семантико-синтаксична категорія предикації, що в перспективі дає змогу розмежувати принципово різні механізми актуалізації речення-висловлення та дослідити його різноманітні ідіоетнічні вияви.

(Чернівці)

N. V. HUIVANUK, O. V. KULBABSKA

THE TYPOLOGY OF SCIENTIFIC APPROACHES TO THE STUDY OF THE CATEGORY OF PREDICATION

The linguistic status of the category of predication in the scientific paradigm is determined in the article. The conclusion about the connection of the predication with the most important sentence characteristics is made. These characteristics are combined with the ability to express a separate complete thought, to be the main means of its formation, representation and communication.

Key words: predication, predicativity, theory, category, language, speech.

⁴⁸ Там же. — С. 29.

⁴⁹ *Загнітко А. П.* Теоретична граматики української мови : Синтаксис. — С. 82.

⁵⁰ *Загнітко А. П.* Прагматичний аспект речення і прагматичний рівень висловлення // Актуальні пробл. сучас. філології. Мовознавчі студії : 36. наук. праць Рівнен. держ. гуманітар. ун-ту. — Рівне, 2005. — Вип. 13. — С. 3.

⁵¹ *Фортунатов Ф. Ф.* Избранные труды. — М., 1957. — Т. 2. — С. 458.

⁵² Там же. — С. 456.